

Sygn. akt III CZP 60/17

UCHWAŁA

składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego

Dnia 27 marca 2018 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

Prezes SN Dariusz Zawistowski (przewodniczący)

SSN Jacek Gudowski

SSN Marta Romańska

SSN Maria Szulc

SSN Bogumiła Ustjanicz

SSN Mirosława Wysocka (sprawozdawca)

SSN Kazimierz Zawada

Protokolant Iwona Budzik

w sprawie z powództwa S. K., R. Y. i M. K.
przeciwko Szpitalowi Powiatowemu w W. - Samodzielnemu Zespołowi Publicznych Zakładów Opieki Zdrowotnej z siedzibą w W.
z udziałem interwenienta ubocznego po stronie pozwanej Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń S.A. w Warszawie
o zadośćuczynienie, rentę, odszkodowanie i ustalenie,
po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym
w dniu 27 marca 2018 r.
przy udziale prokuratora Prokuratury Krajowej Wojciecha Kasztelana,
zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Najwyższy
postanowieniem z dnia 21 kwietnia 2017 r., sygn. akt I CSK 472/16,
do rozstrzygnięcia składowi powiększonemu tego Sądu

"Czy roszczenie o zadośćuczynienie na podstawie art. 448
w związku z art. 24 § 1 k.c. przysługuje osobom bliskim
poszkodowanego także wtedy, gdy na skutek czynu niedozwolonego
poszkodowany doznał poważnego uszczerbku na zdrowiu?"

podjął uchwałę:

**Sąd może przyznać zadośćuczynienie za krzywdę osobom
najbliższym poszkodowanego, który na skutek czynu**

niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego uszczerbku na zdrowiu.

UZASADNIENIE

Zagadnienie prawne przedstawione na podstawie art. 398¹⁷ § 1 k.p.c. powstało przy rozpoznawaniu przez Sąd Najwyższy skargi kasacyjnej od wyroku Sądu Apelacyjnego w W., wydanego w sprawie z powództwa małoletniej powódki i jej rodziców przeciwko szpitalowi o zadośćuczynienie, rentę, odszkodowanie i ustalenie. Małoletnia powódka doznała w wyniku zawinionego błędu lekarskiego ciężkiego i nieodwracalnego uszkodzenia mózgu, którego skutkiem jest poważny uszczerbek na zdrowiu, w tym głębokie upośledzenie rozwoju umysłowego. Ostatecznie, poza odszkodowaniem, rentą i zadośćuczynieniem zasądzonym na rzecz dziecka, Sąd przyznał rodzicom zadośćuczynienie na podstawie art. 23, 24 i 448 k.c., z tytułu naprawienia krzywdy wynikającej z naruszenia dobra osobistego w postaci prawa do niezakłóconego życia w rodzinie, gdyż ze względu na stan zdrowia córki zostali oni pozbawieni realnej możliwości kształtowania prawidłowych relacji rodzinnych z dzieckiem.

Sąd Najwyższy przytoczył ugruntowane obecnie w judykaturze stanowisko, że śmierć osoby poszkodowanej czynem niedozwolonym może stanowić naruszenie dobra osobistego członków rodziny zmarłego, ujmowanego najczęściej jako więź emocjonalna łącząca bliskie osoby z kręgu rodziny, jako prawo do życia w pełnej rodzinie lub prawo do życia w związku małżeńskim albo jako szczególna więź rodziców z dzieckiem. Jednocześnie też przyjmuje się w orzecznictwie Sądu Najwyższego, że w takiej sytuacji osobom najbliższym, jako bezpośrednio poszkodowanym, przysługuje zadośćuczynienie za własną krzywdę, spowodowaną naruszeniem tego dobra osobistego. Na uzasadnienie tezy o istnieniu ustabilizowanego stanowiska w tych kwestiach Sąd Najwyższy powołał postanowienie składu siedmiu sędziów z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14 (OSNC 2014, nr 12, poz. 124), uchwałę z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11 (OSNC 2012, nr 1, poz. 10) oraz wyroki z dnia 25 maja 2011 r., III CSK 537/10 (nie publ.) i z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 314/14 (nie publ.).

Sąd przedstawiający zagadnienie odnotował również utrwalone w judykaturze Sądu Najwyższego stanowisko, że jeżeli śmierć nastąpiła wskutek deliktu, który miał miejsce przed dniem 3 sierpnia 2008 r., podstawę prawną przyznania

zadośćuczynienia osobom najbliższym stanowił art. 448 k.c. w brzmieniu obowiązującym od dnia 28 grudnia 1996 r. tj. od wejścia w życie ustawy z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. z 1996 r. Nr 114, poz. 542), który nie ma zastosowania do zobowiązań powstałych na skutek naruszenia dóbr osobistych przed tym dniem (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 23 czerwca 1999 r., I CKN 63/98, OSNC 2000, nr 1, poz. 14, z dnia 17 kwietnia 2013 r., I CSK 485/12, nie publ., i z dnia 18 czerwca 2014 r., V CSK 463/13, nie publ.). Wyjaśnienie tej kwestii nastąpiło w odpowiedzi na wątpliwości, jakie pojawiły się po wejściu w życie art. 446 § 4 k.c., zgodnie z którym sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego odpowiednią sumę pieniężną tytułem zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

W ocenie Sądu Najwyższego, przepis art. 446 § 4 k.c. nasuwa pytanie o dopuszczalność roszczenia o zadośćuczynienie na podstawie art. 448 w związku z art. 24 k.c. w razie doznania przez poszkodowanego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, a odpowiedź na nie wymaga określenia treści dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej. Sąd, którego zdaniem z art. 446 § 4 k.c. wynika, że ustawodawca udzielił ochrony temu dobru osobistemu tylko w razie zerwania więzi przez śmierć, odniósł się krytycznie do stanowiska zajętego przez Sąd Najwyższy w wyrokach z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15 (OSNC 2017, nr 5, poz. 60) i z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16 (nie publ.), w których dopuszczono przyznanie najbliższym na podstawie art. 448 w zw. z art. 24 k.c. zadośćuczynienia w razie doznania przez poszkodowanego istotnego uszczerbku na zdrowiu, bez względu na to, czy zdarzenie sprawcze miało miejsce przed czy po dniu 3 sierpnia 2008 r. W ocenie Sądu Najwyższego przedstawiającego zagadnienie prawne do rozstrzygnięcia, przeciwko takiej wykładni przemawia nie tylko regulacja zawarta w art. 446 § 4 k.c., ale i to, że gdy poszkodowany doznał poważnego uszczerbku na zdrowiu, to chociaż życie członków rodziny ulega pogorszeniu, więź rodzinna zostaje zachowana i nie można uznać, by była to więź gorsza. Stan zadowolenia z życia rodzinnego nie jest prawnie gwarantowany i nie ma znaczenia prawnego z punktu widzenia ukształtowanej ustawowo więzi rodzinnoprawnej. Sąd Najwyższy wyraził też obawę, że ocenę, czy określony stan zdrowia poszkodowanego uzasadnia stwierdzenie

naruszenia dobra osobistego w postaci więzi rodzinnych, „cechowałaby uznaniowość, żeby nie powiedzieć dowolność”.

W podsumowaniu wywodów Sąd Najwyższy sformułował wniosek, że obecnie brak podstawy prawnej do przyznania zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę polegającą na cierpieniach psychicznych doznawanych przez członka rodziny w przypadku uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia osoby najbliższej.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Kodeks cywilny w art. 23 przyznaje ochronę prawa cywilnego dobrom osobistym, których nie definiuje, lecz jedynie przykładowo wymienia zdrowie, wolność, cześć, swobodę sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnicę korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukową, artystyczną, wynalazczą i racjonalizatorską. Sformułowanie uniwersalnej definicji przypadło w tej sytuacji judykaturze oraz nauce prawa i współcześnie przyjmuje się powszechnie, że dobra osobiste są wartościami o charakterze niemajątkowym, które wiążą się z osobowością człowieka, obejmując jego fizyczną i psychiczną integralność oraz są immanentnie związane z istotą człowieczeństwa i naturą człowieka. Wyjaśnianie istoty dóbr osobistych następuje na podstawie kryteriów obiektywnych, przy uwzględnieniu, że przedmiotem ochrony są poszczególne, konkretne dobra osobiste, które niejednokrotnie przenikają się i nie mają ostrych granic. Panuje też zgoda co do tego, że przy ustalaniu treści dóbr osobistych należy mieć na względzie wartości konstytucyjne oraz że otwarty katalog dóbr osobistych nie tylko obejmuje dobra niewymienione w art. 23 k.c., np. tak doniosłe, jak życie, wolność i nietykalność osobista, ale też powiększa się w miarę rozwoju stosunków społecznych i w reakcji na zmieniające się postrzeganie różnych wartości, co prowadzi do odkrywania i nazywania kolejnych takich dóbr. O tym, czy w konkretnym wypadku chodzi o dobro osobiste rozstrzygają panujące w społeczeństwie zapatrywania prawne, moralne i obyczajowe. Niemożliwe do ujęcia w ściśle określone ramy ogólne pojęcie dobra osobistego sprawia, że wyodrębnienie konkretnego dobra osobistego następuje w praktyce orzeczniczej. Proces identyfikowania określonych wartości jako dóbr osobistych jest rozciągnięty w czasie; nadąża, nie zawsze dość dynamicznie, za rozwojem stosunków społecznych i zmianami ocen dominujących w społeczeństwie w danym czasie. W tym procesie sądy nie tworzą nowych dóbr

osobistych, lecz na podstawie elastycznej wykładni przepisów rozpoznają je, stwierdzają, że w danym czasie istniały w porządku prawnym.

W ustabilizowanym orzecznictwie Sądu Najwyższego konsekwentnie przyjmuje się, że istnieje i podlega ochronie dobro osobiste, którego istotą są więzi łączące osoby bliskie i które najczęściej jest opisywane jako prawo do życia rodzinnego obejmujące różnego rodzaju więzi (wyrok z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 307/09, OSNC-ZD 2010, nr C, poz. 91), więź emocjonalna łącząca osoby bliskie (wyroki z dnia 10 listopada 2010 r., II CSK 248/10, OSNC-ZD 2011, nr B, poz. 44, i z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, nie publ.), więzi rodzinne (wyrok z dnia 11 maja 2011 r., I CSK 621/10, nie publ.), więzi rodzinne i szczególna więź emocjonalna między członkami rodziny (uchwała z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, OSNC-ZD 2011, nr B, poz. 42), więź rodzinna, której zerwanie powoduje ból, cierpienie i rodzi poczucie krzywdy (uchwała z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 10), prawo do życia w rodzinie i utrzymanie tego rodzaju więzi (wyrok z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 314/11, nie publ.), szczególna emocjonalna więź rodzinna między osobami najbliższymi (uchwała z dnia 7 listopada 2012 r., III CZP 67/12, OSNC 2013, nr 4, poz. 45), relacja z najbliższym członkiem rodziny (wyrok z dnia 11 lipca 2012 r., II CSK 677/11, nie publ.), szczególna emocjonalna więź rodzinna (uchwała z dnia 20 grudnia 2012 r., III CZP 93/12, OSNC 2013, nr 7-8, poz. 84) albo silna więź emocjonalna, szczególnie bliska w relacjach rodzinnych (uchwała z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 88, i wyrok z dnia 20 sierpnia 2015 r., II CSK 595/14, nie publ.).

Sąd Najwyższy postanowieniem składu siedmiu sędziów z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, odmówił podjęcia uchwały z tej między innymi przyczyny, że różnice w określeniu dobra osobistego podlegającego ochronie mają charakter pozorny i nie spowodowały rozbieżności przy stosowaniu prawa. Podkreślił, że w orzecznictwie jednolicie przyjmuje się, iż o zadośćuczynienie na podstawie art. 448 k.c. może występować osoba najbliższa zmarłego, jeżeli ze zmarłym łączyły ją więzi rodzinne i więzi emocjonalne. Te czynniki można więc uznać łącznie za „konstrukcyjne” elementy analizowanego dobra osobistego. Istnienie tego dobra osobistego Sąd Najwyższy stwierdzał także przy rozważaniu nietypowych stanów faktycznych, opisując je jako prawo do życia rodzinnego i rodzicielstwa,

do dorastania w biologicznej rodzinie i do wychowywania biologicznych dzieci (wyrok z dnia 18 czerwca 2014 r., V CSK 463/13, nie publ.) lub jako więzi emocjonalne z dzieckiem nienarodzonym (wyrok z dnia 13 maja 2015 r., III CSK 286/14, OSNC 2016, nr 4, poz. 45).

Dobru osobistemu w postaci więzi rodzinnych sądy powszechne przyznawały ochronę jeszcze przed wprowadzeniem art. 446 § 4 k.c. (por. wyroki Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 września 2005 r., I ACa 554/05, „Palestra” 2006, nr 9-10, poz. 308 i z dnia 14 grudnia 2007 r., I ACa 1137/07, Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku 2008, nr 1, s. 55).

Stanowisko Sądu Najwyższego jest stanowcze i konsekwentne. Przy różnicach w ujęciu dobra osobistego jednakowa lub bardzo zbliżona jest argumentacja powoływana na jego uzasadnienie, podtrzymana mimo krytyki formułowanej z pozycji dogmatycznych. Elementem tej koncepcji dobra osobistego jest twierdzenie, że w rozważanych wypadkach wchodzi w grę własne dobra osobiste osób połączonych tymi więzami, a ich zerwanie wskutek śmierci jednej z nich jest źródłem własnej krzywdy osób najbliższych, którym - jako bezpośrednio poszkodowanym - przysługuje, co do zasady, roszczenie o zadośćuczynienie na podstawie art. 448 k.c. (np. uzasadnienia uchwał z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13, i z dnia 16 lutego 2017 r., III CZP 103/16, OSNC 2018, nr 1, poz. 4, oraz postanowienia składu siedmiu sędziów z dnia 27 czerwca 2014 r., III CZP 2/14, i postanowienia z dnia 29 listopada 2017 r., II CSK 137/17, nie publ.). Sąd Najwyższy traktuje zatem krzywdę doznawaną przez bliskich jako niezależną, stanowiącą naruszenie ich własnej sfery niemajątkowej, a nie pośrednią, mającą być jedynie refleksem krzywdy doznanej przez ofiarę wypadku (innego zdarzenia szkodzącego). Istnienie więzi bliskości (rodzinnej) oznacza istnienie takiego samego co do treści i autonomicznego, mającego wymiar indywidualny, dobra po stronie każdego z podmiotów połączonych tą więzią. Takie podejście jest w pełni uzasadnione, gdyż każdy z tych podmiotów na podstawie więzi z osobą najbliższą kształtuje swoją sytuację i własną, niepowtarzalną tożsamość.

W świetle powołanych orzeczeń jest wyraźnie widoczne, że kluczowe znaczenie ma istota dobra osobistego, a nie nadana mu forma (nazwa).

Przy formułowaniu zasad dotyczących ochrony dóbr osobistych z reguły operuje się pojęciami nieostrymi. Różnice występują jedynie w sferze werbalnej, podczas gdy rozumienie dobra osobistego jest niewątpliwie tożsame. To dobro, najczęściej opisywane jako szczególna emocjonalna więź między osobami najbliższymi, odpowiada nie tylko intuicyjnemu rozumieniu pojęcia dobra osobistego, ale spełnia też kryteria „definicyjne”, gdyż jest przejawem samorealizacji osoby ludzkiej, ma silne umocowanie aksjologiczne, plasuje się wysoko w hierarchii wartości w ogóle i bezsprzecznie jest powszechnie społecznie akceptowane. Można stanowczo stwierdzić, że uznanie więzi bliskości (rodzinnej) za dobro immanentnie związane z istotą człowieczeństwa jest dalece bardziej oczywiste, niż np. akceptowanie - jak nakazuje ustawa - że wartością nieodłącznie związaną z naturą człowieka jest tajemnica korespondencji.

Mając na względzie, że dobra osobiste wynikają z wartości ściśle związanych z człowiekiem i jego indywidualnością, trzeba uznać, iż nierozzerwalnie połączone z naturą człowieka i wspólne wszystkim ludziom jest pozostawanie w więzi z osobami najbliższymi. Przyrodzoną cechą człowieka jest potrzeba pozostawania w więzi z drugim człowiekiem, przejawiającej się w poczuciu bliskości i przywiązania do osoby najbliższej. Uznanie więzi bliskości za dobro osobiste pozostaje też w zgodzie z pojmowaniem dóbr osobistych jako indywidualnych wartości świata uczuć. Odwoływanie się przy analizie konkretnego dobra osobistego wprost do pojęcia uczuć człowieka nie jest niczym nowym, wystarczy przypomnieć, że za dobro osobiste w rozumieniu art. 23 k.c. uznaje się poczucie przynależności do danej płci (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1991 r., III CRN 28/91, „Przebieg Sądowy” 1991 r. nr 5-6, s. 118), że poczucie własnej wartości jest podstawą godności człowieka (wewnętrznego aspektu czci), a kult pamięci osoby zmarłej obejmuje ochronę jej czci w zakresie, w jakim naruszenie godzi w uczucia osób najbliższych (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 12 lipca 1968 r., I CR 252/68, OSNCP 1970, nr 1, poz. 18, i z dnia 24 lutego 2004 r., III CK 329/02, OSNC 2005, nr 3, poz. 48).

Reasumując, należy uszanować dotychczasowy dorobek orzecznictwa Sądu Najwyższego i potwierdzić, że szczególna więź emocjonalna pomiędzy osobami najbliższymi, wynikająca z przynależnego każdej z nich indywidualnie poczucia

bliskości i przywiązania, nierozzerwalnie związana z naturą człowieka i kształtująca jego tożsamość, stanowi wartość podlegającą ochronie prawnej na podstawie przepisów o dobrach osobistych (art. 23, 24 i 448 k.c.).

Zagadnienie prawne przedstawione w tak ukształtowanym przez orzecznictwo kontekście zawiera się w pytaniu, czy dobro osobiste w postaci więzi emocjonalnej pomiędzy osobami bliskimi może zostać naruszone przez wywołanie ciężkiego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, a więc w inny sposób, niż przez doprowadzenie przez sprawcę deliktu do śmierci jednej z tych osób, i czy w takiej sytuacji osoby bliskie mogą ubiegać się o przyznanie zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c.

Sąd Najwyższy przedstawiający zagadnienie prawne do rozstrzygnięcia przytoczył wyroki z dnia 9 sierpnia 2016 r., II CSK 719/15, i z dnia 10 lutego 2017 r., V CSK 291/16, w których przyjęto, że doprowadzenie czynem niedozwolonym do ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, skutkującego niemożnością nawiązania typowej więzi rodzinnej, stanowi naruszenie własnego dobra osobistego bliskich i źródło ich własnej krzywdy. W ocenie Sądu Najwyższego, nie ma podstaw do rozróżnienia między zerwaniem więzi rodzinnej wskutek śmierci, a niemożnością nawiązania lub rozwinięcia tej więzi pomiędzy bliskimi z powodu ciężkiego uszkodzenia ciała jednego z nich. Sąd Najwyższy zastrzegł, że chodzi tylko o takie więzi rodzinne, które mają postać rzeczywistych, silnych i trwałych więzi emocjonalnych, przejawiających się na zewnątrz w sposób umożliwiający ich obiektywną weryfikację, i podkreślił, iż o naruszeniu dobra osobistego w sposób uzasadniający domaganie się naprawienia wynikłej stąd krzywdy można mówić tylko w razie poważnego i trwałego inwalidztwa, powodującego niezdolność do nawiązania relacji typowej dla więzi rodzinnej. Argument, któremu Sąd Najwyższy kwestionujący to stanowisko nadał pierwszoplanowe znaczenie, wynika z odczytania wprowadzonego w 2008 r. przepisu art. 446 § 4 k.c. w ten sposób, że ustawodawca udzielił ochrony dobru osobistememu w postaci więzi rodzinnej tylko w razie jej zerwania przez śmierć.

Znaczenie wprowadzenia art. 446 § 4 k.c., przewidującego możliwość przyznania w takim wypadku najbliższemu członkowi rodziny zmarłego zadośćuczynienia za doznaną krzywdę i wzajemny stosunek tego przepisu, oraz art. 448 k.c., były rozważane w orzeczeniach mających za przedmiot rozstrzygnięcie

o możliwości dochodzenia przez osobę najbliższą zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. z powodu naruszenia jej dóbr osobistych, przy szczególnym uwzględnieniu czynnika czasu, a więc tego, czy delikt wyrządzający szkodę miał miejsce przed czy po dniu 3 sierpnia 2008 r., czyli chwili wejścia w życie art. 446 § 4 k.c., wprowadzonego przez ustawę z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 116, poz. 731). Problem ten był rozważany także przy rozstrzyganiu o zakresie ochrony ubezpieczeniowej w wypadku zadośćuczynienia za krzywdę osoby, wobec której ubezpieczony ponosił odpowiedzialność na podstawie art. 448 k.c.

Sąd Najwyższy przyjmował jednolicie, że przed wejściem w życie art. 446 § 4 k.c. - mającego zastosowanie wyłącznie do sytuacji, w których czyn niedozwolony został popełniony po dniu 3 sierpnia 2008 r. - było możliwe dochodzenie zadośćuczynienia w związku ze śmiercią osoby bliskiej na podstawie art. 448 k.c. (por. np. uchwały z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, z dnia 7 listopada 2012 r., III CZP 67/12, i z dnia 20 grudnia 2012 r., III CZP 93/12 oraz wyroki z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 307/09, z dnia 25 maja 2011 r., II CSK 537/10, z dnia 11 maja 2011 r., I CSK 621/10, z dnia 15 marca 2012 r., I CSK 314/11, z dnia 11 lipca 2012 r., II CSK 677/11, i z dnia 17 kwietnia 2013 r., I CSK 485/12).

W orzeczeniach tych, w których jako wyjściowe założenie przyjęto istnienie dobra osobistego w postaci szczególnej więzi pomiędzy osobami najbliższymi, Sąd Najwyższy zajął stanowisko, że wprowadzenie art. 446 § 4 k.c. nie może być rozumiane w ten sposób, iż w poprzednim stanie prawnym art. 448 k.c. nie stanowił podstawy przyznania zadośćuczynienia osobie bliskiej. Zdaniem Sądu Najwyższego, włączenie do art. 446 nowego § 4 doprowadziło jedynie do zmiany w sposobie realizacji roszczenia przez skonkretyzowanie osób uprawnionych do jego dochodzenia oraz przesłanek wystarczających do jego zastosowania (np. uchwały z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10, i z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11 oraz wyroki z dnia 14 stycznia 2010 r., IV CSK 307/09, i z dnia 11 maja 2011 r., I CSK 621/10). W uzasadnieniu uchwały z dnia 13 lipca 2011 r., III CZP 32/11, Sąd Najwyższy wyraźnie też stwierdził, że przed nowelizacją art. 446 k.c. jedyną podstawę roszczenia o zadośćuczynienie za krzywdę doznaną w wyniku śmierci

osoby bliskiej mógł stanowić art. 448 k.c., a skutkiem nowelizacji jest możliwość dochodzenia roszczenia zarówno na podstawie art. 448 k.c., jak i na podstawie art. 446 § 4 k.c., przy uwzględnieniu jego ograniczenia podmiotowego.

Krytyka tego stanowiska opiera się zasadniczo na trzech elementach - na zaprzeczeniu istnienia takiego dobra osobistego w ogóle, na kwestionowaniu tego, że osoba bliska doznaje własnej szkody (krzywdy) oraz na twierdzeniu, że regulacja art. 446 § 4 k.c. stoi na przeszkodzie udzielaniu ochrony osobom bliskim na podstawie art. 448 k.c.; odrzuca się w ten sposób wszystko, co tworzy fundamenty koncepcji przyjętej i utrwalonej w jednolitej judykaturze Sądu Najwyższego. Rozwinięcie tej postawy krytycznej wyraża się w wypowiedziach, że art. 446 § 4 k.c. jest wyłączną podstawą dochodzenia zadośćuczynienia za krzywdę spowodowaną śmiercią osoby bliskiej i stanowi *lex specialis* względem przepisów dotyczących dóbr osobistych. Twierdzi się też niekiedy, że w intencji ustawodawcy wprowadzenie art. 446 § 4 k.c. miało stworzyć podstawę prawną dla roszczeń, które przedtem podstawy takiej nie miały, oraz że obecnie przepisami przewidującymi roszczenia w wypadku, gdy czyn niedozwolony spowoduje uszkodzenie ciała osoby fizycznej, są wyłącznie art. 445 i 445 k.c., a gdy spowoduje śmierć - art. 446 k.c.

W wypowiedziach, w których stanowisko Sądu Najwyższego przyjmuje się ze zrozumieniem, podkreśla się, że ustawodawca nie ograniczył możliwości dochodzenia roszczeń przez osoby poszkodowane wskutek śmierci osoby bliskiej, a z tego, że ochrona z tytułu naruszenia dóbr osobistych przysługuje niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach, wynika, iż wprowadzenie art. 446 § 4 k.c. nie wyłącza dochodzenia ochrony praw na podstawie art. 23 k.c. Podnosi się też, że *ratio legis* nowego art. 446 § 4 k.c. polegała na istotnym uproszczeniu sądowego dochodzenia roszczeń z tytułu pieniężnej kompensaty szkody niemajątkowej w przypadku śmierci najbliższego członka rodziny, gdyż jest to instrument znacznie ułatwiający dochodzenie zadośćuczynienia w przypadku śmierci osoby bliskiej, przesądzając jednoznacznie istnienie takiego roszczenia.

W ocenie Sądu Najwyższego w składzie powiększonym, art. 446 § 4 k.c. umożliwia uzyskanie przez najbliższych członków rodziny zmarłego zadośćuczynienia obejmującego różne aspekty krzywdy spowodowanej przez śmierć osoby bliskiej, nie stawiając wymagania wykazania istnienia i naruszenia dobra

osobistego. Nie można wykluczyć, że zadośćuczynienie to rekompensuje także naruszenie więzi rodzinnej, tym bardziej że zmiana (pogorszenie) sytuacji członków rodziny, mająca aspekt majątkowy, podlega uwzględnieniu przy rozpoznawaniu roszczenia o odszkodowanie na innej podstawie (art. 446 § 3 k.c.), jednak art. 446 § 4 k.c. nie łączy wprost roszczenia o zadośćuczynienie z naruszeniem dobra osobistego, lecz jedynie z krzywdą związaną ze śmiercią najbliższego członka rodziny.

W wyniku ewolucji przepisów dotyczących roszczeń przysługujących osobom ubiegającym się o udzielenie ochrony ich dobrom osobistym ukształtował się stan, w którym regulacja dotycząca ochrony dóbr osobistych jest zawarta w przepisach ogólnych oraz w przepisach o czynach niedozwolonych, które precyzują rodzaje roszczeń, lecz nie wyłączają stosowania do nich przepisów ogólnych.

Brak podstaw do traktowania art. 446 § 4 k.c. jako *lex specialis* w stosunku do art. 448 k.c. lub wyprowadzania z niego *a contrario* rozumowania co do ogólnej zasady odpowiedzialności. Przyczynę roszczeń przyznanych w art. 446 k.c. określonym w nim osobom stanowi śmierć poszkodowanego wynikająca ze zdarzenia, z którym jest związana odpowiedzialność deliktowa, oparta nie tylko na zasadzie winy. Unormowanie zawarte w tym przepisie nie wyłącza roszczeń, których faktyczna i prawna podstawa wywodzi się z naruszenia dóbr osobistych. Wprowadzenie art. 446 § 4 k.c. nie spowodowało wyłączenia zasad ogólnych, w tym zasad rządzących ochroną dóbr osobistych naruszonych czynem niedozwolonym. Ochrona z tytułu naruszenia dóbr osobistych przysługuje niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach i art. 446 § 4 k.c. nie pozbawia możliwości dochodzenia roszczeń w oparciu o art. 23 i 24 oraz 448 k.c.

Zakresy norm art. 446 § 4 i 448 k.c. nie pokrywają się. To, że art. 446 § 4 k.c. dotyczy wyłącznie sytuacji, w których poszkodowany stracił życie nie uzasadnia twierdzenia, że ustawodawca przyznając zadośćuczynienie w takim wypadku tym samym „w sposób negatywny” uregulował kwestię roszczeń w innych sytuacjach, między innymi w wypadku ciężkiego uszkodzenia ciała osoby bliskiej. W razie spowodowania „tylko” uszkodzenia ciała osoby bliskiej art. 446 § 4 k.c. nie ma zastosowania i może wchodzić w rachubę jedynie roszczenie oparte na art. 448 k.c., z wszystkimi właściwymi mu przesłankami - ustaleniem dobra, jakie miało zostać

naruszone i faktu jego naruszenia, osoby, której dobro zostało naruszone, doznania krzywdy przez tę osobę w następstwie naruszenia, winy sprawcy szkody oraz zespołu okoliczności ostatecznie decydujących o tym, czy zadośćuczynienie zostanie zasądzone.

Z tych względów brak podstaw do twierdzenia, że przyznanie w art. 446 § 4 k.c. roszczenia o zadośćuczynienie z powodu krzywdy doznanej na skutek śmierci osoby bliskiej oznacza jednocześnie wyłączenie ochrony w odniesieniu do krzywdy doznanej w wyniku naruszenia dobra osobistego w postaci więzi bliskości w sposób inny niż zerwanie tej więzi przez śmierć, tj. w przypadku, w którym zdarzenie szkodzące jest inne niż śmierć.

To, że przepisy prawa rodzinnego uwzględniają osobiste stosunki rodzinne, zapewniając im ochronę przy użyciu właściwych im środków prawnych, nie wyłącza ochrony wartości związanych z rodziną przez skorzystanie z instytucji dóbr osobistych, w czym istotną rolę pełni orzecznictwo sądowe, które ma istotną zasługę w przekonaniu o potrzebie ochrony wartości niemajątkowych i możliwości przyznawania zadośćuczynienia pieniężnego za ich naruszenie, czemu sprzeciwiano się, powołując współcześnie niemożliwy do obrony argument, że krzywdy takiej nie można, a nawet nie godzi się wynagradzać w pieniądzu. Ewolucja, która dokonała się między innymi pod wpływem judykatury, odzwierciedla zmiany w systemie wartości przyjmowanych w społeczeństwie i akceptowanych przez system prawny.

Artykuł 448 k.c. wiąże odpowiedzialność z naruszeniem dobra osobistego. Różnica między sytuacją, w której jedna z osób połączonych więzami rodzinnymi (bliskości) traci życie, a sytuacją, w której doznaje ona ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, nie polega na tym, czy dobro osobiste bliskiego zostało naruszone, gdyż tak jest w każdym z tych wypadków, lecz dotyczy sposobu naruszenia. Skoro w utrwalonym i jednolitym orzecznictwie Sądu Najwyższego uznaje się, że zadośćuczynienie na podstawie art. 448 k.c. przysługuje w razie śmierci bliskiego, to niezasadne jest odmawianie go, gdy to samo dobro ucierpiało ciężko, chociaż w inny sposób. W razie pozostawania osoby najbliższej w nieodwracalnym stanie śpiączki lub trwałego stanu wegetatywnego dochodzi do podobnych skutków jak w przypadku śmierci, a sytuacja taka jest porównywalna z zerwaniem więzi z osobą bliską, która straciła życie. W okolicznościach trwałego i nieodwracalnego uszkodzenia mózgu

cierpienie osoby bliskiej może być nie mniej dojmujące niż doświadczenie śmierci chorego. Twierdzenie, że naruszenie dobra osobistego może polegać tylko na jego definitywnym unicestwieniu z powodu śmierci jednej z osób połączonych więzami bliskości, a nie zrywa się dopóty, dopóki osoba ta żyje, nie uwzględnia bogactwa i złożoności czynników tworzących tę więź, do której podtrzymania nie wystarczy jedynie zachowanie egzystencji fizycznej.

Problemu nie można też postrzegać w kategoriach istnienia więzi lepszej lub gorszej, nie chodzi bowiem o wartościowanie więzi pomiędzy bliskimi, lecz o istnienie lub nieistnienie wszystkich czynników, które tę więź tworzą. Ogólne stwierdzenie, że nie każda krzywda może i musi być naprawiona nie utrzymuje się w konfrontacji z okolicznościami, w których nie jest rozważany wypadek losowy lub nieszczęśliwy zbieg okoliczności, lecz sytuacja, w której szkoda (krzywda) została wyrządzona wskutek bezprawnej ingerencji w sferę chronionego prawnie dobra przez osobę trzecią - sprawcę czynu niedozwolonego, z jego winy.

Stwierdzenie istnienia dobra osobistego w postaci szczególnej więzi emocjonalnej między najbliższymi należy odgraniczyć od jego naruszenia w konkretnym wypadku, a o tym, czy istotnie naruszenie takie nastąpiło, powinno być rozstrzygane na podstawie oceny okoliczności przy użyciu kryteriów obiektywnych. Orzeczenia dotyczące możliwości przyznania zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. w przypadku śmierci osoby bliskiej oraz dopuszczające możliwość przyznania zadośćuczynienia w razie doznania przez osobę bliską ciężkiego uszkodzenia ciała świadczą o stosowaniu takich właśnie kryteriów i nie dostarczają powodów do obaw o „automatyzm” przy wyrokowaniu, a Sąd Najwyższy wielokrotnie i stanowczo podkreślał konieczność wyznaczenia rozsądnych granic odpowiedzialności. Granice te wyznaczają dwa główne czynniki.

Po pierwsze, naruszenie dobra osobistego w postaci więzi bliskości następuje tylko w razie istnienia szczególnie silnego stosunku emocjonalnego i psychicznego o charakterze rzeczywistym i trwałym. Nie chodzi więc o abstrakcyjnie ujętą więź emocjonalną, ale o szczególny charakter związku między najbliższymi. Po wtóre, o naruszeniu więzi pomiędzy tymi osobami w sposób uzasadniający roszczenie oparte na art. 448 k.c. można mówić jedynie w okolicznościach wyjątkowych, w których doszło nie do zaburzenia, zakłócenia lub pogorszenia więzi, lecz do faktycznej niemożliwości

nawiązania i utrzymywania kontaktu właściwego dla danego rodzaju stosunków - w szczególności więzi łączącej dzieci i rodziców - z powodu ciężkiego i głębokiego stanu upośledzenia funkcji życiowych. Dotyczy to zatem uszczerbków zdrowia najcięższych i nieodwracalnych, a więc takich, w których naruszenie więzi rodzinnej wiąże się z dotkliwą, niekończącą się krzywdą, i jest porównywalne z krzywdą związaną z definitywną utratą osoby najbliższej. Ustalenie wskazanych okoliczności, przy zastosowaniu kryteriów obiektywnych, powinno stanowić miarodajną podstawę faktyczną oceny, czy doszło do naruszenia przez sprawcę czynu niedozwolonego dóbr osobistych osoby bliskiej przez uniemożliwienie utrzymywania więzi rodzinnej we właściwych jej przejawach. Ocena wszystkich przesłanek jest dokonywana na podstawie konkretnych okoliczności, które ma obowiązek wykazać dochodzący zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c.

Trudności, które mogą się wiązać z ustaleniem i oceną tych przesłanek w sposób zindywidualizowany i zarazem zobiektywizowany, nie uzasadniają obawy o „uznaniowość” lub „dowolność” orzekania, zawsze bowiem towarzyszą one rozpoznawaniu spraw o zadośćuczynienie z powodu krzywdy o niemajątkowym, a więc niewymiernym, charakterze, zwłaszcza w sytuacjach granicznych, chociaż jest to łatwiejsze w przypadku naruszenia takich dóbr, jak zdrowie lub nietykalność cielesna, niż takich jak prywatność lub właśnie więzi rodzinne. To, co stanowi jednocześnie obowiązek i uprawnienie sądu i jest nieodłącznym elementem procesu wyrokowania, nie może służyć jako argument przeciwko uznaniu istnienia określonych roszczeń. W tej kategorii spraw szczególna rola przypada tzw. prawu sędziowskiemu, a w judykaturze dawno już wyjaśniono, na czym polega różnica między uznaniowością, a dowolnością. W dotychczasowym orzecznictwie wyraźnie też określono, jakie okoliczności - poza ogólnymi kryteriami ukształtowanymi w sprawach o przyznanie zadośćuczynienia z powodu naruszenia dóbr osobistych - są miarodajne przy ocenie rozważanego obecnie roszczenia pod kątem spełnienia przesłanek zastosowania art. 448 k.c.

Przedstawione rozważania uzasadniają wniosek, że sąd może przyznać zadośćuczynienie za krzywdę osobom najbliższym poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i nieodwracalnego uszczerbku na zdrowiu. Stanowisko to jest zgodne z europejskim standardem, który polega na intensyfikacji ochrony integralności nie tylko fizycznej, ale i psychicznej

człowieka. Niezależnie od zróżnicowania regulacji prawnych i szczegółowych przesłanek, w orzecznictwie sądów europejskich występuje w związku z tym tendencja do przyznawania zadośćuczynienia bliskim osoby poważnie poszkodowanej w wyniku czynu niedozwolonego. Jest to ważny przejaw współcześnie kształtowanego, wspólnego systemu wartości, akceptowanego w opinii społecznej i europejskim systemie prawnym.

Z tych względów Sąd Najwyższy orzekł, jak w uchwale.

kc

jw